

УДК 371.614.410

ХОЛІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЗДОРОВ'Я У БРИТАНСЬКІЙ ШКОЛІ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Олена Оржеховська

Статтю присвячено висвітленню холістичної концепції здоров'я, яка покладена в основу цілісного підходу до формування здорового способу життя учнів у Школах сприяння здоров'ю Великої Британії, з окресленням перспектив для України.

Ключові слова: холістична концепція здоров'я, холістична модель здоров'я, цілісний шкільний підхід до формування здорового способу життя.

Колектив авторів у складі таких українських дослідників, як Т. Бойченко, С. Фіцайло та інші запропонували для обговорення громадськості Проект «Основи здоров'я. 5–9 клас» для впровадження у 2013 р. [1]. Характерною особливістю проекту є його відповідність міжнародним стандартам ЮНЕСКО та Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ) щодо формування здорового способу життя (ФЗСЖ) школярів у школі [17; 19]. Уперше для України автори звернули увагу на важливість і передбачили формування саме «цілісного уявлення учнів про здоров'я, безпеку і розвиток людини, їх взаємозв'язок із способом життя і навколишнім середовищем». Уперше не лише проголошено, але й передбачено, що «успішна реалізація програми інтегрованого предмета «Основи здоров'я» можлива виключно на засадах активної співпраці, партнерства всіх учасників навчально-виховного процесу (учнів, педагогів, сім'ї та громади). Новим є введення до педагогічного та освітнього дискурсу терміна «холістичний», зокрема у розділі «Державні вимоги» щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Ще одним важливим кроком, зробленим авторами документа, є визначення конкретних результатів навчання щодо життєвих (психосоціальних) навичок учнів, зокрема, уміння приймати рішення, розв'язувати проблеми, творчо та критично мислити, спілкуватися, протистояти негативному психологічному впливові, долати стрес, а також співчувати. У документі обґрунтовано такі традиційно не пов'язані з уявленнями про здоров'я поняття, як «почуття гідності» та «відчуття себе як громадянина», що поєднує аспекти здоров'я з ідеями громадянства.

Практика трактування здоров'я холістично, а ФЗСЖ у школі – цілісно, базується на рекомендаціях ВООЗ та ЮНЕСКО [16; 19]. Йдеться не лише про рівень програми з «Основ здоров'я», а, насамперед, про рівень додержання принципів організації роботи школи і змісту освіти, що притаманно США та європейським країнам, зокрема Великій Британії.

В Україні існує велика кількість напрацювань із проблеми ФЗСЖ школярів, що базуються на кращому вітчизняному і зарубіжному досвіді. Зокрема, це підручники для загальноосвітніх середніх шкіл з «Основ здоров'я» (автори Т. Бойченко, І. Василяшко, Н. Коваль); дослідження роботи шкіл сприяння здоров'ю О. Шиян, Н. Василенко, тренінгові факультативні програми

для усвідомлення дітьми і молоддю переваг здорового способу життя (ЗСЖ), стимулювання їх до самостійного вибору життєвої позиції, розроблені В. Оржеховською, О. Пилипенко та Л. Андрущак. Соціологічні дослідження проблем ФЗСЖ школярів проводяться О. Балакіревою, Т. Бондар, Н. Рингач та ін. Український компаративіст О. Локшина у працях, присвячених проблемі змісту шкільної освіти в країнах Європейського Союзу, акцентує на взаємозв'язку змісту, шкільного середовища та кінцевих результатів навчання – оволодіння учнями необхідними для життя знаннями, вміннями і навичками.

Щодо використання у більшості українських офіційних документів термінологічного словосполучення «формування здорового способу життя» (ФЗСЖ), то погоджуємося з думкою провідного українського дослідника проблем здорового способу життя у школі О. Шиян, що воно не є повним відповідником до англійського терміна «Health promotion» (промоція здоров'я, пропаганда здоров'я, сприяння здоров'ю) [5, с. 113]. «Health education» (освіта про здоров'я) є невід'ємною частиною процесу ФЗСЖ, що триває протягом усього життя, і школа є одним із його етапів.

Метою цієї статті є висвітлення досвіду Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії у впровадженні холистичного підходу до проблеми здоров'я, що є основою цілісного шкільного підходу до ФЗСЖ учнів, а також принципів відмінностей у роботі таких шкіл у Британії та Україні з окресленням перспектив для нашої країни.

«Холізм» (від грецького. ὅλος – цілий, весь; англ. – «holism») у широкому сенсі є проблемою філософії, що стосується співвідношення частини і цілого. У більш вузькому розумінні «холізм» – це філософія цілісності, розроблена і запроваджена в 1926 р. південноафриканським філософом Я. Смутсом (Jan C. Smuts), який у праці «Холізм і еволюція» використовував цей термін для описання ідеї цілісного розуміння природного світу, а не окремих його частин. За Я. Смутсом, кожна частина має значення лише відносно інших частин, та в кінцевому рахунку відносно цілого [2].

Термін «холістичний» (holistic) – стосується холізму, цілих систем, а не аналізу та розподілу на частини (в освіті – холістичний курикулум; у медицині – лікування душі і тіла, в екології – бачення людини й екосистеми як єдиного цілого) [11]. «Холістичний підхід» – будь-який підхід, де акцент робиться на цілісній особистості, а не на її складових [3].

«Холістичне здоров'я» (holistic health) або «холістичний підхід до здоров'я» (holistic approach to health) – сприйняття людини як інтегрованої системи, включаючи фізичні, психічні, духовні та емоційні компоненти. В англійській мові іноді зустрічається «wholistic health», буквальний переклад – «цілісне здоров'я». Слова «holistic» – «холістичний» та «wholistic» мають спільну основу «whole» – «цілий», в англійській мові вони є омонімічними та синонімічними [12; 18].

У цьому контексті варто процитувати О. Шиян, яка зазначає: «Сучасний підхід до здоров'я є холистичною або цілісною концепцією, що розглядає людину як «ціле» і «частину цілого». На цю цілісність накладаються чотири взаємопов'язані виміри (аспекти здоров'я). Не викликає заперечень наукове бачення здоров'я людини як феномена, що інтегрує чотири основні складові (сфери): фізичну, психічну, духовну й соціальну» [5, с. 105].

Англійське слово «health» (здоров'я) походить від давньоанглійського

слова «hael», що означає «whole» – «цілий», «повний», «непошкоджений», «рідний», вказуючи на те, що «здоров'я» стосується цілісності особи, а також її здоров'я [13; 14].

Намагаючись пояснити феномен «здоров'я», сучасні провідні теоретики ФЗСЖ у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії Дж. Найду (Jannie Naidoo) та Дж. Уліз (Jane Wills) посилаються на розповсюджену в країні модель здоров'я (автори П. Аглетона (Piter Aggleton), Г. Гоманс, (Hilary Homans), Л. Евлес (Linda Ewless) та І. Зімнет (Ina Zimnett)), що охоплює такі складові:

- фізичну, яка передбачає нормальне функціонування органів людського тіла;
- психічну, яка стосується здатності мислити та робити судження;
- духовну, як здатність набувати моральні та релігійні переконання задля досягнення душевного спокою;
- емоційну, що включає здатність розрізняти такі емоції, як страх, радість, сум та гнів;
- сексуальну – здатність досягати задовільного виявлення власної сексуальності;
- соціальну, яка охоплює базові інфраструктури, необхідні для здоров'я, наприклад житло, мир, їжа, прибуток, певна міра інтеграції у суспільство;
- екологічну – на фізичному рівні включає транспорт, дотримання санітарно-гігієнічних норм, наявність чистої води та контроль забруднення навколишнього середовища;
- міжособистісну – здатність підтримувати стосунки з іншими людьми [7; 13].

Холістична модель здоров'я, запропонована ЮНЕСКО, представлена на рисунку 1 [17].

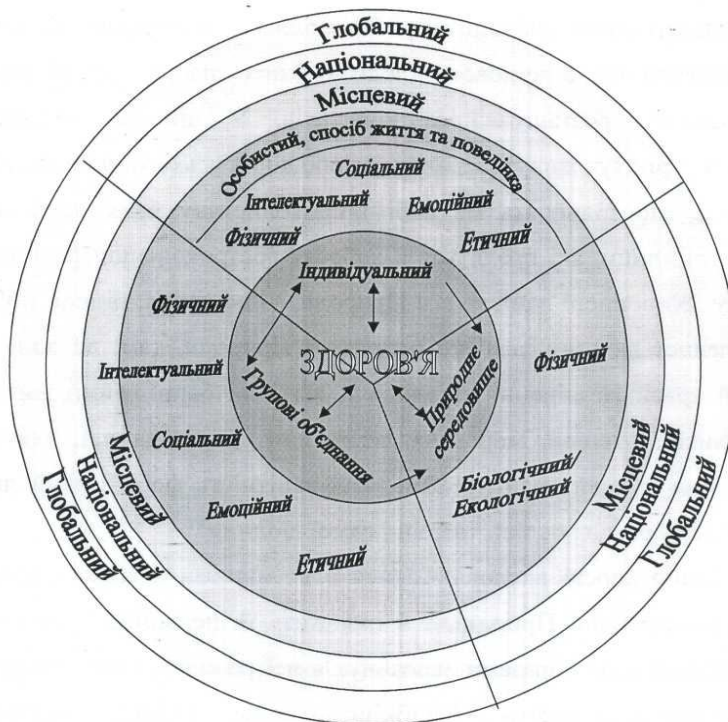

Рис. 1. Холістична модель здоров'я

Як видно з рисунку 1, холістична модель здоров'я охоплює всі виміри людського життя, унаочнюючи взаємозв'язок і взаємовплив таких складових, як індивідуальне здоров'я, здоров'я на рівні групи (громади, суспільства) та їх взаємозв'язок і вплив на природне середовище. Індивідуальне здоров'я визначається способом життя і поведінки конкретної особистості, і так само, як і здоров'я суспільства, передбачає фізичне, інтелектуальне, соціальне, емоційне та етичне благополуччя. Індивідуальне здоров'я залежить не тільки від вибору особистого стилю життя, а й від культурних норм і традицій у тій чи іншій групі, громаді, державної політики в галузі здоров'язбереження населення та можливостей реалізації цієї політики на місцях. Здоров'я, як ніколи раніше, сьогодні перебуває під впливом глобальних екологічних змін (глобальне потепління, підвищення рівня води в океані, зменшення кількості певних видів риб та тварин, що традиційно зумовлювали спосіб харчування і види діяльності деяких народів, а отже, і їхній спосіб життя); глобалізації, інформатизації суспільства, що відображено в моделі ЮНЕСКО.

Одним з відомих «адвокатів» холістичного підходу до проблем здоров'я у школі (whole school approach to health) у Британії й світі є англійська дослідниця К. Беар (Katherine Ware), яка доводить, що він (підхід) має такі основні характеристики: позитивні, добрі стосунки між співробітниками школи (вчителями, насамперед, адміністрацію, технічним персоналом та представниками різних служб) та учнями; професійний розвиток і освіта співробітників; організація функціонування шкільного колективу як єдиної команди; активне залучення батьків та громади до процесу навчання; відданість справі; дитиноцентрований курикулум, що розвиває навички, ставлення, цінності, а не лише транслює знання; визначеність політики школи щодо дисциплінарних питань; сильне лідерство [18, с. 35].

Цілісний шкільний підхід до ФЗСЖ почав свою еволюцію з ініціативи ВООЗ щодо створення шкіл сприяння здоров'ю як осередків ФЗСЖ населення у 1993 р. Англія приєдналася до Європейської мережі шкіл сприяння здоров'ю (ЄМШСЗ) міжнародний проект Європейської комісії, Європейського бюро ВООЗ та Ради Європи) першою з країн Сполученого Королівства у 1993 р. і за майже двадцять років зробила значний прогрес у розвитку педагогічних підходів до викладання «Основ здоров'я» (на нашу думку, найбільш адекватний український відповідник до англійського «health education») [9].

За визначенням ВООЗ, школа сприяння здоров'ю (health promoting school), або здорова школа (healthy school) – це така школа, що має на меті досягти здорового способу життя всього колективу школи шляхом підтримки здорового середовища (комплекс, який включає фізичне середовище, психологічні фактори, соціальні відносини і покликаний забезпечувати умови для розвитку і навчання учнів), що сприяє зміцненню здоров'я; пропонує можливості і потребує утворення безпечного соціального та фізичного середовища [там само].

Зазначимо, що хоча існує кілька визначень школи сприяння здоров'ю, всі вони базуються на двох головних принципах. По-перше, коли йдеться про школу здоров'я, передбачається залучення всього шкільного колективу (учні, вчителі, адміністрація, співробітники, технічний персонал школи, батьки). По-друге, робота в такій школі розвивається за трьома напрямками та дванадцятьма критеріями (табл. 1) [19]:

Таблиця 1

Напрями та критерії цілісного підходу ВООЗ до ФЗСЖ, яким має відповідати робота школи сприяння здоров'ю

Напрями	Критерії
<i>Формування відповідної внутрішньої культури в школі та шкільного середовища</i>	1. Сприяння здоров'ю і навчанню в школі, використовуючи наявні можливості; 2. Створення нових умов, що будуть заохочувати здоровий спосіб життя, тобто відповідної шкільної політики, послуг тощо; 3. Покращення фізичних та соціальних умов навчання; 4. Турбота один про одного; 5. Покращення здоров'я всіх співробітників школи
<i>Запровадження курикулуму з Основ Здоров'я</i>	6. Освіта про запобігання вживанню наркотичних речовин, розповсюдженню ВІЛ/СНІД/ХПСШ, насильству, малорухомому способу життя, травматизму, неправильному харчуванню, гельмінтозу; 7. Вплив на чинники вибору здорового способу життя: переконання, цінності, навички, стосунки з однолітками та дорослими
<i>Посилення зв'язку з батьками та громадою</i>	8. Залучення працівників охорони здоров'я та освіти, батьків та громадських лідерів до спільних зусиль, щоб зробити школу здоровим осередком; 9. Забезпечення роботи санітарних служб у школі та поряд зі школою; 10. Проведення спільних громадських заходів у рамках покращення прилеглих до школи територій; 11. Організація заходів з підвищення рівня знань про поживне харчування та безпеку харчових продуктів; 12. Забезпечення можливостей для фізичного виховання і відпочинку, зміцнення психічного здоров'я як учнів, учителів, співробітників, так і батьків та громади

Англія в рамках зазначених напрямів адаптувала до національних потреб дванадцять критеріїв ВООЗ цілісного підходу до ФЗСЖ, яким має відповідати робота школи сприяння здоров'ю. Англійський варіант передбачає внутрішню шкільну культуру, що охоплює:

1) створення безпечного сприятливого навчального середовища, яке заохочує учнів бути обізнаними з питаннями здоров'я та безпеки як у школі, так і поза школою. Характеристика такого середовища включає наявність фізичного середовища (якість шкільної будівлі, роботи шкільних служб, забезпеченість навчальним обладнанням та дидактичним матеріалом, а також прилеглим природним середовищем);

2) активне просування видів діяльності, що стимулюють розвиток власної гідності та впевненості в собі учнів, вчать їх проявляти ініціативу, робити вибір і нести відповідальність за своє здоров'я. Принагідно підкреслимо, що потенційну значущість феномена самоповаги було визнано Європейською мережею шкіл сприяння здоров'ю, розроблено тренінги, спрямовані на виховання самоповаги і самосвідомості в учнів, учителів і батьків;

3) упровадження цілісного бачення цілей школи стосовно ОЗ та внеску

кожного окремого учасника завдяки використанню набутих відповідних навичок та особистих якостей;

4) створення шкільного клімату, де панують добрі стосунки, повага та врахування інтересів інших;

5) стимулювання прагнення до здоров'я та благополуччя усіма співробітниками та учнями, а також серйозного ставлення до ролі вчителів як позитивних моделей здорової поведінки.

На рівні курикулуму передбачається:

1) реалізація ЗСЖ відповідно до цілей школи, наприклад, забезпечення здорового харчування та достатньої кількості годин, відведених на фізичну активність, запобігання вживанню наркотичних речовин, залякуванню учнів;

2) впровадження моніторингу досягнень політики ЗСЖ, динаміки рівня знань, навичок, ставлень та поведінки учнів;

3) реалізація курикулуму «Основ Здоров'я», який відповідає національним вимогам і доступний усім учням;

4) гарантування високого рівня викладання ЗСЖ, що базується на позитивному підході і враховує існуючі знання та досвід учнів у питаннях ЗСЖ;

5) всебічне заохочення всіх учнів до фізичних, академічних, соціальних та громадських видів діяльності.

Зв'язок з батьками та громадою, що передбачає:

1) розвиток зв'язків з іншими школами, батьками, опікунами та громадою для проведення заходів із ФЗСЖ;

2) активне залучення громадських організацій та служб для консультацій, підтримки та внеску до розв'язання питань ФЗСЖ [4; 9].

Проводячи порівняльний аналіз Англії з Уельсом, відзначимо, що в Уельсі, як і в Англії, деякі критерії відрізняються від оригінальних критеріїв ВООЗ з метою врахування місцевих потреб. Зокрема, додатковий акцент робиться на аспектах здорового харчування та шкідливості тютюнокуріння. Підкреслимо, що уельські, як і шотландські школи заохочувалися до приєднання до цієї ініціативи поступово, починаючи з вибору одного або кількох критеріїв [9].

Особливістю шкіл сприяння здоров'ю у всіх частинах Британії стало підкреслення важливості шкільного середовища, в якому діти будь-якого соціального походження проводять разом більшу частину свого часу протягом кількох років життя. У цьому контексті була активізована робота з батьками і громадою з метою посилення впливу на життя школярів поза школою, де вони часто перебувають під впливом різних ситуацій та набувають суперечливих знань, що їм транслює родина і вулиця. Крім того, були запроваджені спеціальні програми надання медичних послуг у школі, забезпечення шкільним харчуванням, робота шкільних служб психологічної допомоги дітям, і, що особливо важливо, – програма покращення здоров'я співробітників шкіл, які фактично є моделями здорової поведінки. Такий підхід базується на врахуванні (окрім офіційного) прихованого курикулуму, який охоплює те, чому діти вчаться у повсякденному шкільному житті [4; 9].

Оскільки школи сприяння здоров'ю у Великій Британії фінансуються державою, їх робота перевіряється державною шкільною інспекцією Ofsted (Office for Standards in Education). Про фінансування йдеться у документі

2003 р. «Національний стандарт шкіл сприяння здоров'ю та відновлення громади: Працюємо разом» (National Healthy School Standard and Neighbourhood Renewal: Working Together), який підготовлено трьома державними агенціями, а саме: Кабінетом заступника прем'єр-міністра, Агенцією з розвитку охорони здоров'я (Health Development Agency) та Урядом у рамках програми «Відновлення громади». Школи сприяння здоров'ю отримують державне фінансування від Міністерства Здоров'я та Міністерства освіти та навчок через Фонд стандартів [15].

Важливим є те, що поступово холістичний підхід до ФЗСЖ, який активно розвивається у школах сприяння здоров'ю, поширився і на звичайні британські школи, передусім у царині змісту освіти. До запровадження Національного курикулуму (стандарту) у 1988 р., «Основи здоров'я» базувалися на вузькій (на відміну від холістичної) концепції здоров'я. Зусилля вчителів, головним чином, були спрямовані на трансляцію учням певної інформації щодо питань ЗСЖ з метою покращення рівня їхніх знань з тієї чи іншої проблеми [10].

Курс «Основи здоров'я» у сучасному варіанті Національного Курикулуму не обмежений окремими уроками, а є частиною кроскурикулярної теми, яка включає елементи знань з громадянознавства, біології, фізичного виховання, літератури, історії [8].

Проектуючи аналізовану проблему на Україну, відзначимо, що, починаючи з часів незалежності, зроблені певні кроки у напрямі розвитку ФЗСЖ школярів, а саме: прийнято національну програму «Діти України», затверджену Указом Президента України від 18.01.96 р., у рамках якої Україна приєдналася до міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю» (ЄМШСЗ). Це було закріплено відповідними наказами Міністерства охорони здоров'я та Міністерства освіти і науки України від 07.02.95 р. «Про прилучення до міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю». Двадцять чотири заклади освіти з різних областей України та м. Києва було включено до переліку шкіл – учасників проекту [5].

В Україні було створено також Національну мережу шкіл сприяння здоров'ю (НМШСЗ), яка охоплює близько 4000 шкіл, що відповідають критеріям діяльності навчального закладу сприяння здоров'ю. Подальший розвиток НМШСЗ передбачає створення та розвиток усіх рівнів мереж навчальних закладів сприяння здоров'ю, пріоритетом яких є здоров'я та життя, впровадження ефективних технологій формування в учнів духовної культури, позитивної мотивації на безпечного способу життя, профілактики ВІЛ/СНІДу та вживання наркотичних речовин.

Діяльність таких закладів ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу шляхом розвитку цілісної виховної системи, заснованої на таких концепціях та моделях:

- модель «Навчальний заклад – Школа сприяння здоров'ю»;
- концепція Української національної школи – родини;
- концепція «Українська козацька педагогіка»;
- концепція «Школа духовності» [6].

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 12.10.01 р. раз на три роки проходить Всеукраїнський конкурс-захист сучасних моделей навчальних закладів, у якому активну участь беруть Школи сприяння здоров'ю [5].

До проблемних моментів у діяльності українських шкіл сприяння здоров'ю варто віднести відсутність фінансової підтримки на всіх рівнях влади. Діяльність таких шкіл тримається лише на державних директивах та ентузіазмі і любові до своєї справи вчителів та небайдужої шкільної адміністрації. Не вирішеними залишаються питання створення нормативно-правової бази зазначеної діяльності; розроблення чіткої системи підготовки координаторів проекту в школах [5]. У царині змісту потребують подальшого удосконалення міжпредметні зв'язки (кроскурукулярні теми) як один із механізмів ФЗСЖ.

Підсумовуючи, зазначимо, що холистична концепція здоров'я, покладена в основу цілісного шкільного підходу до здоров'я у школах сприяння здоров'ю британської нації, демонструє, що здоров'я – це не лише індивідуальна відповідальність, а й державна та суспільна справа. Перспективним для України вбачається як холистичний підхід до структурування змісту освіти, як і питання створення шкільного середовища, яке в усіх його аспектах орієнтоване на формування ЗСЖ учнів.

Список використаних джерел:

1. Бойченко Т. Основи здоров'я 5–9 класи загальноосвітніх навчальних закладів (Проект) / Бойченко Т., Фіцайло С.
2. Кисельов М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://b-ko.com/book_80_glava_119.html.
3. Кордуэлл М. Психология от А до Я : словарь-справочник / Кордуэлл М. – 2000. – Режим доступу : <http://vocabulary.ru/dictionary/>.
4. Локишина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ–ХХІ ст.) : монографія / О. І. Локишина. – К. : Богданова А. М., 2009. – 404 с.
5. Шиян О. Державна освітня політика з питань здорового способу життя молоді : монографія / О. І. Шиян. – Л., 2010. – 296 с.
6. Школи сприяння здоров'ю : методичні поради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nvo-9.km.ua/stat/stat22.html>.
7. Aggleton P. *Health, Society Now*. Routledge, London, 1990. – 154 p.
8. Brooker L. *Practitioner's Experiences of the Early Foundation Stage* / Liz Brooker, Sue Rogers, Daisy Ellis, Elaine Hallet, Guy Roberts-Holmes. Department for education, 2010. – 131 p.
9. Health Development Agency. *Whole school – healthy school. An essential guide to a health promoting school*. London, 2001. – 294 p.
10. McCafferty I. *Health Education in the Education System* / Ian McCafferty // *Health Education in Practice*; Edited by Digby C. Anderson. – London : Croom Helm, 1979. – P. 50–78.
11. Merriam – Webster's college dictionary. – 10th ed. 2001, Springfield, Massachusetts, U.S.A.
12. Mosby's Medical Dictionary [Електронний ресурс]. – 8th edition. – 2009, Elsevier. – Режим доступу : <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/>
13. Naidoo J., Wills J. *Foundations for Health Promotion (Public Health and Health Promotion Jannie Naidoo, Jane Wills, Bailliere Tindall; 3-rd Revised edition, 2009. – 328 p.*
14. Online Etymology Dictionary, 2010 Douglas Harper.
15. Office of the Deputy Prime Minister, *National Healthy School Standard and Neighbourhood Renewal: Working together*. Crown Copyright, 2003. – 8 p.
16. UNESCO *Quality Education, Equity and Sustainable Development: A holistic vision through four World Education Conferences 2008–2009* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.who.int/school_youth_health/gshi/en.
17. UNESCO «Teaching and Learning for a Sustainable Future. Health education» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/html>.
18. Weare K. *Promoting Mental, emotional and social Health: A Whole School Approach*. – London, GBR : Routledge, 1999. – 176 p.
19. World Health Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.who.int/school_youth_health/gshi/.